

ОБЩЕСТВЕНИЯТ КОНТРОЛ И СВОБОДАТА НА МЕДИИТЕ КАТО ФОРМИ ЗА ВЪЗДЕЙСТВИЕ ВЪРХУ ДЕЗИНФОРМАЦИЯТА

*Докторант Цветанка Иванова – Стоянова, докторант Димитър Стоянов
Институт за държавата и правото при БАН,
Софийски университет „св. Климент Охридски“*

PUBLIC CONTROL AND MEDIA'S FREEDOM AS FORMS FOR INFLUENCING DISINFORMATION

*Ph.D. Student Tsvetanka Ivanova – Stoyanova and Ph.D. Student Dimitar Stoyanov
Institute for the State and the Law – Bulgarian Academy of Law,
Sofia University „ST. Kliment Ohridski“*

Резюме

Свободните, обективни и независими медии, организациите с нестопанска цел и отделните граждани са коректив както за действията на държавните институции, така и за информационния поток, който определя дневния ред на обществото. Времената на глобализация им вменят нови задължения за противодействие срещу дезинформацията и за полагане на всички усилия за преодоляването на разпространението на фалшиви и манипулиращи новини – нова заплаха за нашето съвремие.

Ключови думи: *обществен контрол, свобода на медиите, дезинформация.*

Abstract

Free, objective media and the nongovernment /civil society organizations/ accept the function of corrective, both for the actions of the institutions and for the news streaming, which determine the agenda of the society. The age of globalization imputes new obligations on them in counteracting misinformation. In the absence of legal acts to regulate the fake news spread, civil society and the traditional media are the only barrier against this new threat.

Key words: *public control; freedom's media; disinformation.*

Doi: <https://doi.org/10.36997/LBCS2020.290>

Въведение

Общественият контрол и намирането на баланс между упражняваната власт, предоставена на държавните органи и осъществяване на правата на гражданите, е едно от средствата, чрез които държавата гарантира справедливо правно регулиране на обществените отношения. Заедно с това, от особено значение за ефективното упражняване на контролни функции от широката общественост, гражданските организации и отделните граждани, е гарантираната свобода на медиите да изнасят достоверни данни и факти, да информират истинно обществото, да разобличават и разкриват недобросъвестно манипулирана информация и прекроени факти от действителността с цел провеждане и оказване на влияние върху обществения дневен ред и публичните нагласи.

Изложение

Дезинформацията в България за дълъг период от време е била само повод за гневни статуси в социалните мрежи, но не е била осъзнавана като явление, което поражда опасност за обществото и демокрацията. През октомври 2019г. дезинформацията он-

лайн и останалите форми на комуникационна девиация¹ в социалните онлайн платформи, в комбинация със слуховете в традиционните социални мрежи – приятелски, съседски или общностен кръг, доказват, че тя е реална заплаха. На 7 октомври 2019г. учебният процес в две сливенски училища е спрял². Родителите прибират децата си заради слухове, че те ще им бъдат отнети от социалните служби в изпълнение на "Националната стратегия за детето (2019-2030)". Същото, макар и в по-малък мащаб, се случва в Ямбол, Карнобат и Пловдив³. Засегнати са учебни заведения, в които учат основно деца от малцинствата. Представителите на Министерството на труда и социалната политика обявяват по-късно, че от месец февруари 2019г. имат данни за on-line кампания на неправителствени организации срещу стратегията. Въпреки това не предприемат своевременно адекватни мерки. В резултат, разпространеният през виртуалните и традиционни социални мрежи неверен слух, успява да всее паника и да пренареди дневния ред на обществото. Паниката е породена от явлението, формулирано от експертите на Европейската комисия, като „дезинформация онлайн“. Понятието е с претенцията за всеобхватност. Значимостта му е лавинообразно нарастваща след 2010 г. „Арабската пролет“ и предхождащата я първа успешна Twitter революция в Тунис⁴, показват че информацията, дезинформацията и цензурата в интернет са основни инструменти за моделирането на общественото мнение и на социални, икономически и политически процеси в условията на мрежова култура и глобализация. Безспорен факт е, че живеем във времето на „Третата вълна“⁵, когато обменът на данни в информационното общество се развива с изключително бързи темпове и старите регулаторни механизми, действащи до 90-те години на XX в. - саморегулация, регулация и институционализация на медиите, не разполагат с потенциал да упражнят контрол над потока от дезинформация в онлайн пространството. Новите комуникационни технологии създават възможност да функционират платформи, които са „отровни двойници“ на утвърдените, традиционни новинарски сайтове. „Отровните двойници“ се използват предимно за пропагандни цели и не прилагат стандартите за оценка на истинността на фактите. Те произвеждат и публикуват продукт, който е под формата на „новина“ или друг журналистически жанр – анализ, очерк или видео, но продуктът всъщност съдържа неистини или е подвеждащ. През 2015 г. Върховният представител на ЕС по въпросите на външните работи и политиката на сигурност Федерика Могерини - създава малък екип (East StratCom) за съби-

¹ Стоянов, Д. „Девиантната природа на дезинформацията в интернет“. Докторантски четения 2019. София: Университетско издателство „св. Климент Охридски“ 2020 г.

² Вж Стефанов, Виктор. „Паника в Сливен: родителите извадиха стотици деца от две училища“. Налице е: <https://dnes.dir.bg/obshtestvo/panika-v-sliven-roditelite-izvadiha-stotitsi-detsa-ot-dve-uchilishta> [достъп за последен път. 22.10.2020 г.]

³ Медиапул. „Фалшиви новини за отнети деца паникьосаха роми в страната“. Налице е: <https://www.mediapool.bg/falshivi-novini-za-otneti-detsa-panikyosaha-romi-v-stranata-news298718.html> [достъп за последен път. 22.10.2020 г.]

⁴ Георгиева, Ц. „Ролята на Интернет и социалните мрежи при “Twitter” революцията в Тунис“. Налице е: <http://cyberecology-bg.com/%D1%86%D0%B2%D0%B5%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D0%B3%D0%B5%D0%BE%D1%80%D0%B3%D0%B8%D0%B5%D0%B2%D0%B0-%D1%80%D0%BE%D0%BB%D1%8F%D1%82%D0%B0-%D0%BD%D0%B0-%D0%B8%D0%BD%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%BD%D0%B5%D1%82/> [достъп за последен път. 02.10.2020 г.]

⁵ Тофлар. А. (1991). Третата вълна. София: П.К. Яворов.

ране и опровергаване на дезинформация, насочена срещу Европейския съюз⁶. От септември до края на 2015 г. групата събира над 3000 примера за фалшиви новини⁷ срещу Европейския съюз, които се превръщат в седмичен бюлетин. Тази група от доброволци, впоследствие е институционализирана и е първата форма на обществен контрол срещу дезинформацията в интернет. На следващата година, в резолюцията си за стратегическата комуникация на ЕС и за противодействие на пропагандата, Европейският парламент (ЕП) поставя дългоочакваните основи на политиката срещу антиевропейска пропаганда и дезинформация в социалните медии⁸. Според ЕП пропагандата може да бъде преборена само ако бъде изобличена и опровергана дезинформацията чрез положителни съобщения и проверена информация. През октомври 2017г. еврокомисарят по въпросите на цифровата икономика - Мария Габриел се обръща⁹ към експерти от академичните среди, от онлайн платформите, информационните медии и гражданското общество, за да получи от тях препоръки и идеи за преодоляването на вече все по-осезаемата кризисна ситуация. Най-същественото постижение на експертите е изваждането от обръщение на понятието „фалшиви новини“ (fake news) и замяната му с далеч по-всеобхватното понятие „дезинформация онлайн“¹⁰, която според тях обхваща „невярна, неточна или подвеждаща информация, предназначена, представена и оповестявана с цел печалба или умишлена вреда на обществото“, която е от характер да застраши демократичните процеси и ценности и да навреди конкретно на редица области като например - здравеопазване, наука, образование и финанси¹¹. През месец юни 2018 г. Комитетът за бъдещето на науката и технологиите на Европейския парламент стартира Европейският център на научните медии¹² - платформа, която цели да осведомява, образова и събира журналисти, учени и отговорните за вземането на политическите решения лица. Намерението е да са подобрят журналистическите способности за проверка на знанията и информацията, като и за създаване на контакти с учените, които се занимават с изследване на комуникацията в обществото.

Отделен човек или група от хора – социум са в състояние на дезинформация, когато са лишени от обективна и достоверна информация посредством филтриране и цензуриране на информационния поток, който достига до тях, извършено от трето лице, когато им се спуска злоумишлено манипулирана информация или откровени лъжи,

⁶ LEGISLATIVE TRAIN SCHEDULE. Налице е: <http://www.europarl.europa.eu/legislative-train/theme-connected-digital-single-market/file-online-platforms-disinformation/04-2018>. [достъп за последен път. 22.10.2020 г.]

⁷ Тогава съюзът не се е дистанцирал от понятието “fake news” (фалшиви новини)

⁸ Richter A. Fake News and Freedom of the Media JOURNAL OF INTERNATIONAL MEDIA & ENTERTAINMENT LAW Number 1 2018-2019. Налице е: <https://www.swlaw.edu/sites/default/files/2019-03/JIMEL%208.1%20032919%20845AM.pdf>. [достъп за последен път. 22.10.2020 г.]

⁹ „Обществена консултация относно фалшивите новини и онлайн дезинформацията“. Налице е: https://ec.europa.eu/info/consultations/public-consultation-fake-news-and-online-disinformation_bg [достъп за последен път. 22.10.2020 г.]

¹⁰ Панайотова, Диляна. „ЕС заменя „фалшиви новини“ с „дезинформация онлайн“. Налице е: <https://news.bg/politics/es-zamenya-falshivi-novini-s-dezinformatsiya-onlayn.html>. [достъп за последен път. 22.10.2020 г.]

¹¹ “Борба с онлайн дезинформацията: експертна група се застъпва за повече прозрачност на онлайн платформите”. Налице е: https://ec.europa.eu/bulgaria/news/tackling-disinformation-online-expert-group-advocates-for-more-transparency-among-online-platforms_bg. [достъп за последен път. 22.10.2020 г.]

¹² „Европейският център на научните медии ще помага в борбата срещу фалшивите новини“. Налице е: https://multimedia.europarl.europa.eu/bg/science-media-hub-to-help-combat-fake-news_B01ESN043019_ev [достъп за последен път. 22.10.2020 г.]

поднесени по начин, който може да бъде възприет. Особено важна преодоляваща роля тук имат гражданите, техните организации и медиите, които имат за задача да извадят индивида и обществото от състоянието на неинформираност и дезинформация и да ги поставят обратно в състояние, в което да са способни да направят информиран избор. Пример в тази посока е разобличеният опит на българските власти да използват фалшиви новини, за да прикрият от гражданите в България, критичния тон на мониторинговата група за върховенството на закона¹³ към Европейския парламент (DRFMG), адекватната реакция на медиите и отделни граждански организации, която изобличи Прокуратурата на Р. България (ПРБ) и на управляващата у нас коалиция в разпространението на невярната информация, че главният прокурор Иван Гешев е иницирал изслушването в подкомисията на LIBE. След запитване до участниците и панелистите в изслушването, това твърдение се оказва невярно. Идентичен е примерът и с твърдението на евродепутата Емил Радев, че колегите му са осъдили изразните средства на протестите срещу корупцията у нас, изобличено като невярно от заместник-председателят на ЕП - Катарина Барли, която обяви, че българското правителство е разпространило погрешна информация и същинска фалшива новина относно дискусията в мониторинговата група за върховенството на закона към ЕП¹⁴. Намесата на медиите и на гражданите с обективна информация и критични публикации е пример за обществен контрол в най-чиста форма.

Една от чувствителните области в България е свободата на медиите, като форма за въздействие върху дезинформацията, която при нормални условия на развитие на едно общество, би следвало да гарантира възможността на всеки журналист, блогър, влогър или инфлуенсър и всякакви лидери на общественото мнение¹⁵ свободно да работят, да изразяват мнения, възгледи, да публикуват критични публикации и материали без намеса и натиск от влиятелни политически фигури, икономически влиятелни корпорации и други заинтересовани физически и юридически лица, без заплахата от налагане на цензура, наказание, блокиране на материали и употребата на други санкциониращи механизми. „Свободата за формулиране и поддържане на идеи получава завършеност и сила, когато те могат да бъдат изказани свободно“¹⁶. Тя е особено важна за преодоляване на дезинформацията.

Общественият контрол като форма за въздействие върху дезинформацията, от своя страна, е способ за осигуряване на законосъобразното, редовно и целесъобразно действие на общественото управление, принудено да се съобразява с изискването за поднасяне на достоверна информация, който има за обект самото държавно управление, взето в неговата организационна и функционална структура. Общественият контрол е неюридически способ, принадлежащ на широката общественост, гражданските организации и отделни граждани, за налагане на законния интерес на гражданското общество при осъществяване на властническата дейност на органите на държавно уп-

¹³ Унищожителна критика към България в Европарламента. Налице е: <https://offnews.bg/evropa/unishtozhitelna-kritika-kam-balgaria-v-evroparlamenta-735450.html> [достъп за последен път. 09.10.2020 г.]

¹⁴ „Зам.-председател на ЕП: Българското правителство разпространява фалшиви новини“. Налице е: <https://offnews.bg/politika/zam-predsdatel-na-ep-balgarskoto-pravitelstvo-razprostraniava-falsh-735764.html> [достъп за последен път. 12.10.2020 г.]

¹⁵ Katz, Elihu & Lazarsfeld, Paul. Personal influence: The part played by people in the flow of mass communications. Free Press. 1955 г.

¹⁶ Градинаров, Б. (2016). Медийно право. София: Фабер.

равление, насочен към избягване или преодоляване на закононарушения и неправилност, допуснати в работата на лицата, които отговарят за него. В различни моменти от битието на обществото се променя остротата, с която се поставят отделните проблеми. За да гарантира добросъвестността на управляващите, законодателят е предвидил, че цялата държавна власт произтича от народа и се осъществява от него непосредствено и чрез органите, предвидени в основния закон (чл. 1, ал. 2 от Конституцията на Република България). Правилен е изводът, че няма закон, свързан с работата на общественото управление, който в по-малка или по-голяма степен да не предвижда контролни правомощия за гражданите и техните организации, свързани със законосъобразното и правилно действие на управлението¹⁷. Проявна форма на обществен контрол върху дейността на органите, наред с правото на гражданите да подават жалби (при засегнат личен интерес), предложения (при засегнат неличен интерес) и петиции (при защита на публичен интерес) до всички държавни органи (описани в чл. 45 от Конституцията на Република България), сигнали (обикновено при съобщение за нередност, опасност и други) (в чл. 107, ал. 4 от АПК), заявления по Закона за достъп до обществена информация и други, е правото им да контролират потока на информация, достигнал до тях от държавните органи и институции и да изискват той да бъде достоверен. Основна особеност при осъществяването на обществен контрол е, че невинаги и не непременно посредством ефективното му реализиране, се стига до промени в правната, служебната или друга сфера на контролирания субект. По правило той служи като повод за обсъждане, отбелязване на констатираните проблеми в работата на държавните органи, цели посочване на нередности, неистини, дезинформация, празноти, отправяне на препоръки, даване на идеи за подобряване на работата на органите, а така също представлява и израз на оценката на обществото спрямо дейността на държавните органи. Именно общественият контрол на гражданските организации и инициативи и медиите е от значение и при борбата с дезинформацията и фалшивите новини, доколкото все още не съществува изрична правна уредба за ефективна борба и предотвратяване на разпространението на фалшиви новини и за дезинформирание на общественото мнение. Ангажирането на всеки гражданин, организация и инициатива за разрешаването на различни социални задачи, неминуемо ги поставя в ситуацията, от една страна, да са добре подготвени за диалог с властта с цел осъществяването на действия за отговор на нуждите на хората, а от друга страна да бъдат коректив в случаите, когато се разпространява дезинформация и злоумишлено се вреди на общественото мнение с цел то да се изкриви в желана посока. Упражняването на ефективен обществен контрол цели прозрачна и регламентирана работа на институциите, отчет на дейността им по разбираем за хората начин, непрекъснато проследяване и контрол на достоверността на информацията, която властта поднася на обществото. В този смисъл, спонтанно наложеният обществен контрол от групите от протестиращи български граждани, недоволни от действията на правителството и главния прокурор в Република България, получи европейски отзвук и подкрепа от европейски депутати - ирландката Клеър Дейли, румънката Рамона Стругариу, хърватина Иван Синчич и нидерландецът Пол Танг, и послужи за издаването на Резолюция на Европейския парламент от 8 октомври 2020 г. относно принципите на

¹⁷ Дерменджиев, И., Костов, Д., Хрусанов, Д. (2012). Административно право на Република България. Обща част. София: Сиби.

правовата държава и основните права в България (2020/2793(RSP))¹⁸, в която се изразява „дълбокото съжаление“, че събитията в България са довели до влошаване по отношение на принципите на правовата държава, демокрацията и основните права, независимостта на съдебната система, разделението на властите, борбата срещу корупцията и свободата на медиите, както и „дълбока загриженост“, че остават нерешени някои системни въпроси в съдебната система, установени от Европейския съд по правата на човека и Венецианската комисия. Забележителен е фактът, че в този случай, именно общественият контрол способства за сезирането на Европейски парламент, както и за издаването на резолюция, с която обръща внимание на всички чувствителни теми, останали нерешени в страната.

Заклучение

Упражняването на обществения контрол при всичките си форми води до задвижване на юридическите способности за контрол и за търсене на юридическа отговорност от извършилите нарушения лица. В голяма част от случаите общественият контрол действа с по-голяма резултатност от установени юридически способности за контрол и дори понякога стига до тяхното изместване. Една от причините за това е, че при упражняването на юридическите способности за контрол като че ли отделният проблем остава затворен между страните по спора или производството и в редки случаи достига до широката общественост за запознаване, с оглед на което и остава капсулирането и усещането за осъществена санкционирана или несанкционирана извършена нередност.

Използвана литература

1. “Борба с онлайн дезинформацията: експертна група се застъпва за повече прозрачност на онлайн платформите”. Налице е: https://ec.europa.eu/bulgaria/news/tackling-disinformation-online-expert-group-advocates-for-more-transparency-among-online-platforms_bg. [достъп за последен път. 22.10.2020 г.]
2. “Borba s online dezinformatsiata: ekspertna grupa se zastapva za poveche prozrachnost na online platformite”. Nalitse e: https://ec.europa.eu/bulgaria/news/tackling-disinformation-online-expert-group-advocates-for-more-transparency-among-online-platforms_bg. [dostap za posleden pat. 22.10.2020 g.]
3. Георгиева, Ц. „Ролята на Интернет и социалните мрежи при “Twitter” революцията в Тунис“. Налице е: <http://cyberecology-bg.com/%D1%86%D0%B2%D0%B5%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D0%B3%D0%B5%D0%BE%D1%80%D0%B3%D0%B8%D0%B5%D0%B2%D0%B0-%D1%80%D0%BE%D0%BB%D1%8F%D1%82%D0%B0-%D0%BD%D0%B0-%D0%B8%D0%BD%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%BD%D0%B5%D1%82/> [достъп за последен път. 02.10.2020 г.]
4. Georgieva, Ts. „Roliata na Internet I sotsialnite mreghi pri „Twitter” revolutsiata v Tunis“. Nalitse e: <http://cyberecology-bg.com/%D1%86%D0%B2%D0%B5%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D0%B3%D0%B5%D0%BE%D1%80%D0%B3%D0%B8%D0%B5%D0%B2%D0%B0-%D1%80%D0%BE%D0%BB%D1%8F%D1%82%D0%B0-%D0%BD%D0%B0-%D0%B8%D0%BD%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%BD%D0%B5%D1%82/> [dostap za posleden pat. 02.10.2020 g.]

¹⁸ https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2020-0264_BG.html

5. Градинаров, Б. (2016). Медийно право. София: Фабер.
6. Gradinarov, B. (2016). Mediino pravo. Sofia: Fober.
7. Дерменджиев, И., Костов, Д., Хрусанов, Д. (2012). Административно право на Република България. Обща част. София: Сиби.
8. Dermendghiev, I., Kostov, D., Hrusanov, D. (2012). Administrativno pravo na Republika Bulgaria. Obshta chast. Sofia: Sibi.
9. „Европейският център на научните медии ще помага в борбата срещу фалшивите новини“. Налице е: https://multimedia.europarl.europa.eu/bg/science-media-hub-to-help-combat-fake-news_B01ESN043019_ev [достъп за последен път. 22.10.2020 г.]
10. „Evropeiskiat tsentar na nauchnite medii shte pomaga v borbata sreshtu falshivite novini“. Nalitse е: https://multimedia.europarl.europa.eu/bg/science-media-hub-to-help-combat-fake-news_B01ESN043019_ev [достъп за последен път. 22.10.2020 г.]
11. https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2020-0264_BG.html
12. „Зам.-председател на ЕП: Българското правителство разпространява фалшиви новини“. Налице е: <https://offnews.bg/politika/zam-predsedatel-na-ep-balgarskoto-pravitelstvo-razprostraniava-falsh-735764.html> [достъп за последен път. 12.10.2020 г.]
13. „Zam.-predsedatel na EP: Balgarskoto pravitelstvo razprostraniava falshivi novini. Nalitse е: <https://offnews.bg/politika/zam-predsedatel-na-ep-balgarskoto-pravitelstvo-razprostraniava-falsh-735764.html> [достъп за последен път. 12.10.2020 г.]
14. Katz, Elihu & Lazarsfeld, Paul. Personal influence: The part played by people in the flow of mass communications. Free Press. 1955
15. LEGISLATIVE TRAIN SCHEDULE. Налице е: <http://www.europarl.europa.eu/legislative-train/theme-connected-digital-single-market/file-online-platforms-disinformation/04-2018>. [достъп за последен път. 22.10.2020 г.]
16. Медиапул. „Фалшиви новини за отнети деца паникьосаха роми в страната“. Налице е: <https://www.mediapool.bg/falshivi-novini-za-otneti-detsa-panikyosaha-romi-v-stranata-news298718.html> [достъп за последен път. 22.10.2020 г.]
17. Mediapool. „Falshivi novini za otneti detsa panikiosaha romi v stranata“. Nalitse е: <https://www.mediapool.bg/falshivi-novini-za-otneti-detsa-panikyosaha-romi-v-stranata-news298718.html> [достъп за последен път. 22.10.2020 г.]
18. „Обществена консултация относно фалшивите новини и онлайн дезинформацията“. Налице е: https://ec.europa.eu/info/consultations/public-consultation-fake-news-and-online-disinformation_bg [достъп за последен път. 22.10.2020 г.]
19. „Obshtestvena konsultatsia otnosno falshivite novini i online dezinformatsiata“. Nalitse е: https://ec.europa.eu/info/consultations/public-consultation-fake-news-and-online-disinformation_bg [достъп за последен път. 22.10.2020 г.]
20. Панайотова, Диляна. „ЕС заменя „фалшиви новини“ с „дезинформация онлайн“. Налице е: <https://news.bg/politics/es-zamenya-falshivi-novini-s-dezinformatsiya-onlayn.html>. [достъп за последен път. 22.10.2020 г.]
21. Panaiotova, Dilianna. „ES zamenia „falshivi novini“ s „dezinformatsia online“. Nalitse е: <https://news.bg/politics/es-zamenya-falshivi-novini-s-dezinformatsiya-onlayn.html>. [достъп за последен път. 22.10.2020 г.]
22. Richter A. Fake News and Freedom of the Media JOURNAL OF INTERNATIONAL MEDIA & ENTERTAINMENT LAW Number 2018-2019. Налице е: <https://www.swlaw.edu/sites/default/files/2019-03/JIMEL%208.1%20032919%20845AM.pdf>. [достъп за последен път. 22.10.2020 г.]

23. Стоянов, Д. „Девиантната природа на дезинформацията в интернет“. Докторантски четения 2019. София: Университетско издателство „св. Климент Охридски“ 2020 г.
24. Stoyanov, D. „Deviantnata priroda na dezinformatsiata v internet“. Doktorantski chetenia 2019. Sofia: Universitetsko izdatelstvo: „sv. Kliment Ohridski“.
25. Стефанов, Виктор. „Паника в Сливен: родителите извадиха стотици деца от две училища“. Налице е: <https://dnes.dir.bg/obshtestvo/panika-v-sliven-roditelite-izvadiha-stotitsi-detsa-ot-dve-uchilishta> [достъп за последен път. 22.10.2020 г.]
26. Stefanov, Viktor. „Panika v Sliven: roditelite izvadiha stotitsi detsa ot dve uchilishta“. Nalitse e: <https://dnes.dir.bg/obshtestvo/panika-v-sliven-roditelite-izvadiha-stotitsi-detsa-ot-dve-uchilishta> [dostap za posleden pat. 22.10.2020 г.]
27. Тофлар. А. (1991). Третата вълна. София: П.К. Яворов.
28. Toftar.A. (1991). Tretata valna. Sofia: P.K.Yavorov.
29. Унищожителна критика към България в Европарламента. Налице е: <https://offnews.bg/evropa/unishtozhitelna-kritika-kam-bulgaria-v-evroparlamenta-735450.html> [достъп за последен път. 09.10.2020 г.]
30. Unishtoghitelna kritika kam Bulgaria v Evroparlamenta. Nalitse e: <https://offnews.bg/evropa/unishtozhitelna-kritika-kam-bulgaria-v-evroparlamenta-735450.html> [dostap za posleden pat. 09.10.2020 г.]

За контакти: Докторант Цветанка Иванова – Стоянова
 Институт за държавата и правото при БАН,
 Е-mail: bsslav14@gmail.com
 Докторант Димитър Стоянов
 Софийски университет „св. Климент Охридски“
 Е-mail: usuaia@bivol.bg